

УДК 257 (477.46) «185»

ВІДКРИТТЯ ЦЕРКОВНИХ ШКІЛ В УМАНЬСЬКОМУ ПОВІТІ У 1860-х РОКАХ**Михайло Янчук**

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, Садова, 2
e-mail: yanchyk.vita@yandex.ua

В умовах реформування освітянської сфери актуалізується завдання вивчення історичного досвіду функціонування різних типів шкіл. На українських землях кінця XVIII – початку ХХ ст. початкові народні школи перебували під опікою Православної церкви, так як традиційно церква виконувала дві функції: задоволення релігійно-духовних потреб суспільства й освітянську. Так як початкові школи під опікою духовенства у зазначений період були найпоширенішим типом шкіл, то усю початкову освіту називали церковною, а з 1884 року – церковнопарафіальною. У період перебування більшості українських земель під владою російського самодержавства, церковне шкільництво мало періоди розквіту та занепаду. І хоч вивчення його й у роки піднесення, і роки занепаду з точки зору історичного досвіду є однаково важливим, все ж період піднесення викликає більший інтерес. В означених хронологічних межах, на 1860-ті роки припадає розквіт церковного шкільництва, що було зумовлене ліквідацією кріпацтва та низкою демократичних реформ. На хвилі реформ 1860-х років посилюється суспільний інтерес до поширення освіти серед багатомільйонних народних мас. Особливих успіхів набуло поширення початкової освіти у Київській губернії.

Новітня історіографія церковного шкільництва не може вважатися малою. Історію церковнопарафіальних шкіл Лівобережної України другої половини ХІХ ст. досліджувала І.М. Петренко [1], Волині – С.Б. Бричок [2], діяльність православного духовенства як фундаторів початкової освіти в українському селі другої половини ХІХ ст. – П.В. Єлесін [3]. Широкою джерельної бази та фундаментальністю вирізняють дослідження В.С. Перерви [4], особливо історія шкільництва у містах і селах Київщини [5]. Але у доволі широких географічних межах дослідники висвітлювали загальні тенденції розвитку початкової народної освіти, показували державну освітню політику, аналізували освітній процес, контингент учнів і вчителів тощо, що поза всяким сумнівом має наукову цінність. Але на широкому історично-

му тлі губляться прізвища фундаторів і вчителів шкіл, хронологія відкриття шкіл в окремих населених пунктах, динаміка їх поширення на території конкретних адміністративно-територіальних одиниць, що є важливим для краєзнавства. Тому метою даної наукової розвідки є з'ясування хронології й обставин відкриття початкових народних шкіл у селах Уманського повіту, одного з найбільших у Київській губернії і на території якого знаходилось найбільше православних храмів і навчальних закладів.

Уманське духовне правління 14 лютого 1864 р. розіслало благочинним наказ за № 182 про збір присудів сільських громад стосовно відкриття та фінансування церковнопарафіальних шкіл. І вже 18 травня 1864 р. благочинний 3-го округу Уманського повіту Георгій Бавульський рапортом повідомляв Київську духовну консисторію, що «20 копій с приговоров о церковно-приходских школах, состоящих в вверенном мне округе» надсилає до Консисторії, а «подлинные приговоры, утвержденные епархиальной властью, разосланы мною в подведомые мне церкви для всегдашнего хранения» [6].

Сам текст присуду парафіян мав стандартну структуру, яка доповнювалась більшими чи меншими деталями у кожному селі, як наприклад, платня вчителю, обов'язки селян щодо утримання шкільного приміщення, кількість селян, які підписали ухвалу сільського сходу. Ось один із текстів присуду сільської сходки, копія якого була серед двадцяти інших, відправлених Георгієм Бавульським до консисторії: «Приговор. Мы, Киевской губернии, Уманского повета, с. Рогов жители, Св.-Богословской церкви прихожане, видя ревность и усердие православного нашего духовенства в распространении между нами грамотности в духе православной нашей церкви, и, желая, чтобы дело народного образования за помощью Божею не прерывалось, а дальше усовершенствовалось, составили сей приговор в ниже следующем:

- Для помещения училища назначить од-

ну отдельную комнату в нашем волосном управлении, а другую – нанимать у временно-обязанного крестьянина Ивана Гончарука до пока устроится училище.

- Отопление и исправление училища лежит на нашем обществе.

- Учитель будет избираться приходским священником с согласия

общества и содержание его мы обязываемся собирать с общества при раскладке казенных податей 80 руб. серебром в год, предоставлять учителю права получать с каждого ученика по рублю серебром в год.

- Училище при церкви, потому называется будет Роговское церковно-приходское училище.

- Чтобы училище состояло у ведении православного духовенства.

Сельский староста с. Рогов Филимон Гергель и прихожане...» [7].

Під текстом написали свої прізвища та поставили підписи 14 осіб, а за неграмотних розписався Петро Чернікін. Після підписів зазначалося, що у відповідності з указом Й.І.М. Київська духовна консисторія «...казенной печатью удостоверяет, что приговор сей в пользу церковно-приходской школы Его Высокопреосвященством Арсением Митрополитом Киевским и Галицким утвержден» [8].

В інших селах, при типовій структурі тексту присуду, селяни брали на себе інші зобов'язання. Так, у с. Маньківка Уманського повіту, члени сільської громади зобов'язувались виділити для школи «общественный дом», а «на содержание учителю собирать с общества 72 р. 82½ к. серебром в год по количеству 4 855 десятин земли, полагая с каждой десятины 1½ коп. серебром» [9]. Мешканці села Папужинець 12 січня 1863 р. записали таку ухвалу сільської сходки: школі надати «общественный вновь построенный дом», а «учителю будет собираться по 57 руб. в год. по количеству 1900 дес. податной земли, полагая от каждой десятины по 3 копейки серебром» [10]. А у селі Чорна Кам'янка, того ж Уманського повіту, 24 січня 1863 р. селяни зобов'язали себе таким: «общественный дом» перелаштувати для школи, а учителю платити «110 руб. 2½ коп. серебром по количеству 3667½ десятин податной земли, полагая с каждой десятины по 3 коп. серебром» [11].

Рішення сільських сходок підписувалися селянами за активної участі чи волосного начальства, чи судді, але обов'язково – парафіяльного священика. Підтвердженням визначального впливу священика на характер присуду

сільської громади може слугувати текст, що був підписаний 17 січня 1863 р. мешканцями села Янківки Уманського повіту. Традиційно підкреслюючи у вступній частині «ревность православного нашего духовенства», парафіяни Св.-Миколаївської церкви цього села зобов'язались: «для училища с открытием весны должен быть построен нами новый дом, с тем, чтобы таковой дом не был обращен ни в какой другой предмет, ...отопление и исправление училищного дома, а также наем прислуги для него будет лежать на обязанности общества. Учитель будет избираем нами с согласия нашего приходского священника и на содержание училища обязуемся ежегодно собирать с общества по 30 руб. серебром. Училище нашего прихода должно находиться при нашей приходской церкви и называется церковно-приходским» [12]. А особливо хочеться привернути увагу до прикінцевої частини тексту присуду, де зазначалося: «Дабы обучение наших детей всегда было в духе православия и содействовало религиозно-нравственному воспитанию, мы желаем, чтобы училище наше не переходило в ведение светское, а всегда оставалось во ведении православного духовенства, которому оно обязано первоначальному открытию и под ближайшим руководством нашего приходского священника, так как мы сами поручены от Господа нашего Иисуса Христа, наставлению и руководству наших пастырей» [13]. Зрозуміло, що так укладений текст присуду сільської громади не міг бути написаний навіть грамотними селянами, бо для цього однієї сільської грамоти було замало, це поперше. А по-друге, з тексту, а особливої прикінцевої його частини, що ми процитували, явно проглядається бажання парафіяльного священика залишити назавжди школу у віданні церкви.

Співставлення текстів присудів сільських громад дає підстави зробити висновок, що віряни брали обов'язок влаштувати шкільне приміщення та забезпечити вчителя платнею. Такі ухвали були укладені: 16 січня 1863 р. у с. Крачківка (будинок для школи і 50 руб. вчителю); 16 листопада 1862 р. у с. Романівка (будинок для школи і 100 руб. вчителю); 17 січня 1863 р. у с. Ризіна (будинок для школи і 60 руб. вчителю); 18 січня 1863 р. у с. Рубаний Міст селяни записали, що «дом уже построен», а вчителю вони платитимуть 50 руб.; 1 лютого 1863 р. мешканці с. Лацова зобов'язались побудувати шкільне приміщення і платити учителю 40 руб. сріблом; 16 січня 1863 р. обов'язок збудувати школу та платити учите-

лю 60 руб. взяли на себе віряни с. Березівка. Ще упродовж січня-березня були укладені присуди сільських громад: 31 січня 1863 р. села Паланочки (будинок і вчителю 40 руб.); 24 березня 1863 р. села Сичівки (вчителю 90 руб. сріблом); 24 лютого 1863 р. села Притики (будинок і 50 руб. вчителю); 23 січня 1863 р. села Талалаївки (25 руб. вчителю); у січні 1863 р. села Красноставки (24 руб. вчителю) й ін. Мешканці села Полковниче висловили ухвалу таку: «Желаем своїх детей посылать в Иваньковский училищный дом, ...а учителю платитъ 40 руб.» [14]. Це рішення сільської сходки дагтоване 31 січня 1863 р. І того ж дня відбулася сходка селян «деревни» Тимошівки та парафіян містечка Іваньки, на якій ухвалене рішення про будівництво школи та виділення вчителю 60 руб. на рік. Тобто, з трьох населених пунктів діти мали вчитися в одній школі. Таке рішення підписали староста Іваньки Ісак Синиця, староста Тимошівки Микита Турбовський і суддя Іваньківської волості Іосиф Почапський. Суддя 1-ї частини Багвянської волості Микита Бузовський і суддя 2-ї частини Пилип Ніжинець також поставили свої підписи під присудом селян Багви про будівництво школи та виділення вчителю 50 руб. на рік [15].

З с. Ягубець 28 грудня 1862 р. надійшла ухвала селянської сходки про встановлення платні вчителю у 50 руб. на рік, а для школи була вже «построена просторая квартира» [16]. У с. Добра парафіяни збудували церкву, а потім 1 лютого 1863 р. на сході присудили платити вчителю 60 руб. на рік. Уже влаштоване було шкільне приміщення і в с. Орадівка, а 20 грудня 1863 р. сільська сходка ухвалила платити вчителю 30 руб. сріблом. Отже, як свідчать архівні документи, упродовж 1862-1863 років на сільських сходках парафіяни ухвалювали рішення про будівництво чи влаштування в інших приміщеннях шкіл і брали на себе обов'язки щодо їх утримання.

До весни 1864 р. усі сільські громади Уманського повіту взяли на себе обов'язки фінансування шкіл. Повітовий протоієрей Аполоній Стаховський 26 квітня 1864 р. надіслав рапорт Вікарію Київської митрополії єпископу Чигиринському про те, що він надіслав останні 13 присудів сільських громад колишньої 7-ї частини благочиння Уманського повіту та 4 копії присудів про забезпечення церковнопарафіяльних шкіл 2-ї волості першого округу Києво-Подільського військового поселення і хоче «смирнейше донести, что за тем не осталось уже более селения в Уманском уезде, коего

общество не обеспечило бы своей школы учителем, посильно-возможным денежным содержанием» [17].

Основна частина текстів цих присудів була однотипною, а от у частині кількості виділених для школи коштів ухвали були різними. Так, селяни Лебединки мали збирати вчителю 30 руб. на рік, Острівця – 20 руб. на рік від сільської громади і зверх того по 1 руб. за кожного учня. У с. Нерубайка ухвалили: «на обучение детей достаточных родителей по 15 коп. в месяц и особо с общества собирать в год 64 руб. 28 копеек» [18]. У с. Росоховатець для школи збирали 20 руб. на рік і за кожного учня з їх батьків по 50 коп. У селах Давидівка – 20 руб., у Роговій – 30 руб., у Перегонівці – 60 руб., у Небелівці – 60 руб. від сільських товариств і по 1 руб. від батьків кожного учня. У селі Підвисокому «с каждого супружества по 30 коп. ежегодно на нужды училища и по одному рублю с каждого ученика» [19]. У с. Бабанка ухвалили збирати для школи по 2 коп. з десятини податної землі, що складало 75 руб. 65 копійок. У с. Грозеве – по 3 коп. з десятини землі, всього 65 рублів тощо.

У 1865 р. до Київської Духовної Консисторії надійшов рапорт від спостерігача за церковнопарафіяльними школами Уманського повіту протоієрея Д. Єльчукова з детальними відомостями про діючі школи у 1864 році [20]. Були представлені дані по шести з семи благочинницьких округів. По першому благочинню Уманського повіту відомості не подані, а тому і повної статистики немає. Та все ж загальні тенденції розвитку церковного шкільництва у повіті прослідкувати можна. Отож, повідомляв протоієрей про 99 шкіл за такою схемою: назва села, де функціонувала школа; дата відкриття; який будинок школи; кількість учнів; хто навчає у школі; ким відкрита; що вивчають у школі.

Щодо часу відкриття шкіл, то підрахунки показали, що переважна більшість церковнопарафіяльних шкіл в Уманському повіті відкрита у 1860-му році. З 99 шкіл, 80 були відкриті у 1860 р., 16 – у 1861 р., а три ще раніше: 1858 р. – у селах Тальянки та Хижна, 1859 р. – у с. Русалівка. Узагальнивши точні дати відкриття шкіл, наведемо дані про динаміку їх влаштування:

№ п/п	1860 рік		1861 рік	
	місяць відкриття	к-сть шкіл	місяць відкриття	к-сть шкіл
1	Січень	9	Січень	4
2	Лютий	7	Лютий	2

3	Березень	5	Березень	1
4	Травень	1	Травень	1
5	Червень	1	Вересень	1
6	Вересень	19	Жовтень	3
7	Жовтень	11	не вказ. місяць	4
8	Листопад	16		
9	Грудень	3		
10	не вказ. місяць	8		
РАЗОМ		80		16

Як видно, найбільше шкіл було відкрито у вересні-грудні 1860 року – 49, що становило 51% усіх відкритих у 1858-1861 роках.

За місячними звітами протоієрея Уманського Собору Аполонія Стаховського про церковнопарафіяльні школи у 1862-1863-1864 роках статистика наявності шкільних приміщень була такою:

- 1862 рік* – у січні-квітні діяло 98 народних училищ, з яких:
у будинках церковнослужителів містилося 71,
у хатах парафіян – 27;
у листопаді-грудні з 98 шкіл:
у будинках церковнослужителів містилося 66,
у хатах парафіян – 32;
- 1863 рік* – діяло 87 шкіл, з яких:
у будинках церковного притчу – 60;
у будинках церковних – 4;
у будинках влаштованих або найнятих громадою – 20;
у селянських хатах – 3.
- 1864 рік* – 98 шкіл розміщувались:
у будинках церковного притчу – 60;
у будинках церковних – 6;
у будинках влаштованих або найнятих громадою – 28;
у селянських хатах – 4.
- 1865 рік* – 98 шкіл розміщувались:
у будинках церковного притчу – 60;
у будинках церковних – 6;
у будинках влаштованих громадою – 28;
у селянських хатах – 4.

Шкільні приміщення були різними. Узагальнивши надіслані рапортом до Київської духовної консисторії відомості за 1864 рік про

церковні школи в Уманському повіті, представимо інформацію про шкільні будівлі. З 99 шкіл, 96 містилося у: найнятій сільським товариством квартирі – 5, церковному будинку – 14, будинку священика – 12, церковно-причтових будинках – 13, спеціально влаштованому для школи будинку – 20, хаті сільського обивателя – 3, хаті, виділеній сільським товариством – 10, найнятій селянській хаті – 4, найнятому товариством будинку – 5, виділеному (чи побудованому) поміщиком будинку – 4, при волосному правлінні – 5, при волосній розправі – 1.

Як видно, 20 з 96 шкіл мали власні будинки, але це були, як правило, двадцятирічні і більшої давності будівлі, в яких відкривалися народні училища ще у 1840-х роках. За два десятиліття вони зістарилися, скособочилися, потребували ремонту та були тісними.

Таким чином вищевикладений матеріал дає можливість зробити висновок, що переважна більшість церковних шкіл у селах Уманського повіту була відкрита у 1860-му році і до весни 1864 р. усі сільські громади взяли на себе обов'язки утримувати школи. Положення про початкові народні училища, що було підписане 14 червня 1864 р., з'явилося тоді, коли школи уже функціонували. Воно лише узаконило норму про утримання шкіл сільськими громадами, яка склалася на основі вже існуючої практики. Адже, як свідчать тексти присудів сільських громад про відкриття початкових шкіл, селяни зобов'язували себе влаштувати шкільне приміщення, забезпечити опалення, освітлення та платню вчителю. Тексти присудів були практично однотипними та відрізнялися лише у частині кількості коштів для школи. Сума, яку селяни зобов'язались щорічно виділяти для школи, коливалася від 20 до 76 рублів і залежала від кількості податної землі та кількості дітей шкільного віку у сім'ях, за яких з батьків стягувались кошти. Визначальний вплив на укладання текстів присудів мало сільське духовенство, яке будь-якою ціною прагнуло залишити школу під своєю опікою. Швидкі темпи відкриття початкових шкіл у селах випереджали процес забезпечення їх приміщеннями. Переважна більшість шкіл знаходилась у пристосованих або найнятих приміщеннях, що зобов'язувало мешканців сіл будувати окремі будинки для шкіл.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Петренко І.М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої урядової політики царської Росії (1884-1917 рр.): автореф. дис... к. іст. н.: 07.00.01 – Історія України / Ірина Миколаївна Петренко. – К., 2005. – 17 с.
2. Бричок С.Б. Церковнопарафіяльні школи в системі почат-

кової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті роки XX століття): автореф. дис... к. іст. н.: 07.00.01 – Історія України / Світлана Борисівна Бричок. – Житомир, 2005. – 15 с.

3. Єлесін П.В. Представники православного духовенства як фундатори осередків початкової освіти в українському селі другої половини XIX – початку XX ст. / П.В. Єлесін // Гуржіївські історичні читання / Ред. кол.: В.А. Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Вип. 5. – Черкаси, 2012. – С. 161-163.

4. Перерва В.С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ. – Т. 1. Загальна частина / Володимир Стефанович Перерва. – Біла Церква: Пшонківський О.В., 2014. – 576 с.

5. Перерва В.С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст. / Володимир Стефанович Перерва. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – 672 с.

6. Центральний державний історичний архів України в

м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф.127, оп.988, спр.90, арк.1.

7. ЦДІАК України, ф.127, оп.998, спр.90, арк.1.

8. Там само, арк.3.

9. Там само, арк.4.

10. Там само, арк.10.

11. Там само, арк.9.

12. Там само, арк.11.

13. Там само, арк.11.

14. Там само, арк.15.

15. Там само, арк.23.

16. Там само, арк.28.

17. ЦДІАК України, ф.127, оп.998, спр.91, арк.1.

18. Там само, арк.2.

19. Там само, арк.2.

20. ЦДІАК України, ф.127, оп.967, спр.13, арк.1-23.

Янчук Михайло Відкриття церковних шкіл в Уманському повіті у 1860-х роках

У статті на основі архівних джерел показана активність сільських громад Уманського повіту Київської губернії щодо відкриття початкових народних шкіл у 60-х роках XIX ст. Наведено зразки присудів селянських сходок, в яких фіксувалися зобов'язання селян утримувати школи та виділяти платню вчителю. Зазначено, що у роки активного шкільного будівництва другої половини XIX ст., школи влаштовувались у різних приміщеннях, а потім поступово зводились шкільні будинки.

Ключові слова: Уманський повіт, церковні школи, сільські сходки, сільське духовенство, шкільні приміщення, присуди сільських товариств, причтове житло

Янчук Михаил Открытие церковных школ в Уманском уезде в 1860-х годах

В статье на основе архивных источников показана активность сельских общин Уманского уезда Киевской губернии по открытию начальных народных школ в 60-х годах XIX века. Приведены образцы приговоров крестьянских сходок, в которых фиксировались обязательства крестьян удерживать школы и выделять зарплату учителю. Отмечено, что в годы активного школьного строительства второй половины XIX века, школы устраивались в разных помещениях, а потом постепенно строились школьные дома.

Ключевые слова: Уманский уезд, церковные школы, сельские сходки, сельское духовенство, школьные помещения, приговоры сельских обществ, причтовое жилье

Yanchuk Mykhailo Establishing church schools in Uman county in the 1860's

Operating basic archives the article shows the activity of rural communities in Uman County of Kiev Province as to opening elementary public schools in the 60s of 19th century. The paper gives the samples of judgments produced by peasant congregations according to which villagers were obliged to maintain and issue salary to a teacher.

It was found out that the texts of the judgments were typical. They differed in terms of villagers' responsibilities in respect to issuing teacher's salaries in rural schools; allocation of premises or buildings for schooling; heating and lighting. Contrasting judgments of rural communities for different schools showed that the higher teacher's salary were issued where there was more land under taxation and more school-aged children. The amount of wages comprised of the funds from every arpent and charge from parents for every pupil.

It is mentioned that during the active school building period in late 19th schools were organized in different places and then gradually new schools were constructed.

Keywords: Uman County, school, church, peasant congregations, rural clergy, school premises, judgments of peasant congregations, clergy's housing

Рецензенти:

Кривошея Іг.І., к.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 27.11.2016 р.